

تناسب مضامین سوره‌ها با حروف مقطعه

در قرآن کریم

مهدی سلطانی

✪ حروف مقطعه

حروف مقطعه، عبارتند از ۱۴ حرف از حروف زبان عربی که در ابتدای ۲۹ سوره قرآن قرار گرفته‌اند و با اسامی خود به ترتیبی که در تجوید، آموزش داده می‌شود تلفظ می‌گردند. این حروف عبارتند از:
(الف - ح - ر - س - ص - ط - ع - ق - ک - ل - م - ن - ه - ی.)

مقدمه:

مفسران قرآن کریم از ابتدا در تفسیر حروف مقطعه دو روش کاملاً متفاوت را در پیش گرفته‌اند: بعضی، آنها را از اسرار الهی و متشابهات قرآن دانسته و درباره آن اصلاً نظری ندادند و بعضی دیگر با استفاده از برخی احادیث و قرائت زبان عربی این حروف را تفسیر نموده‌اند.

معروفترین نظریات مفسرین درباره حروف مقطعه بدین شرح است:

✪ این حروف نام سور قرآن است^۱ ✪ این حروف اسماء... است^۲ ✪ اینها حروف تسکیت نیز نامیده شده‌اند تا کفار با شنیدن آنها سکوت نموده، به استماع قرآن مشغول شوند.^۳ ✪ اینها حروف تهجی است^۴ ✪ اینها حروف تحدی جهت مبارزه طلبی قرآن با کفارند^۵ ✪ اینها حروف قسمتی هستند.^۶ ✪ اینها حروف اختصارند^۷ ✪ این حروف بیانگر منازل عرفانی است که جز عارف به آنها دست نمی‌یابد.^۸ ✪ با این حروف اسم اعظم ساخته می‌شود، ولی ما قدرت دستیابی به آن را نداریم^۹ ✪ این حروف نشانه مدت عمر دنیا یا حوادث روزگار بعد از پیامبر (ص) و یا مدت بقای حکومت اسلامی‌اند.^{۱۰} ✪ این حروف ازلی‌اند.^{۱۱}

مفسر کبیر، علامه بزرگوار، عارف بالله، سید محمد حسین طباطبایی، رضوان الله علیه، اعتقاد دارند که این حروف با مضامین سوری که در آغاز آنها آمده‌اند، تناسب و ارتباط دارند.^{۱۲} در این مقاله، ما به طور اجمالی این دیدگاه را مورد بحث و بررسی قرار می‌دهیم.

✪ فرضیه‌های مورد نظر در این موضوع:

- ۱- حروف مقطعه فواتح سور، با مضامین و موضوعات آن سوره‌ها روابط متقابل دارند.
- ۲- هر یک از حروف مقطعه، نماینده یک یا چند موضوع و مضمون مشخص در متن حروف سوره است.
- ۳- اشتراک، تشابه و تباین مضامین و موضوعات سوره‌های دارای حروف مقطعه با حروف آغازین آنها تناسب مستقیم دارد.^{۱۳}

❁ موضوع و هدف اصلی سوره‌ها:

در میان مفسران پیشین، بحث در مورد هدف اصلی سوره‌های قرآنی کمتر به چشم می‌خورد، معمولاً این بحث در قرن اخیر رواج بیشتر داشته و افزون‌تر از دوره‌های پیشین مورد توجه است. مفسرین درباره هدف اصلی سوره‌ها دارای دو نظر جدا از هم هستند.

۱- گروهی معتقدند که هر سوره، مانند یک کتاب، دارای فصول و بخش‌های مجزا است و لزوماً نمی‌توان گفت که هدف واحدی را دنبال می‌کند.

۲- گروهی نیز اعتقادشان بر این است که هر سوره هدف واحدی را دنبال کرده و این هدف با توجه به تناسب آیات سوره و با استفاده از تصویر فنی سوره و آیات متشابه و ارتباط موضوعی آیات متشابه به دست می‌آید.

یکی از قرآن‌پژوهان معاصر در یک تحقیق و تفحص کامل در هدف‌شناسی سوره‌ها، طرح جدیدی را با این رؤوس پیشنهاد کرده است. که عبارتند از:

۱- با توجه به آیات متشابه سوره.

۲- با توجه به موضوعات مشترک سوره.

۳- علت‌شناسی ذکر هر یک از موضوعات سوره.

۴- سوره در چه شرایطی نازل شده و چه فضایی را در حال آینده برای پیامبر(ص) و مؤمنان تصویر می‌نماید.

۵- نام سوره نماد هدف سوره است.

۶- تعمیم این نام به گونه‌ای نظام یافته به کل آیات سوره.

با این عناوین مثلاً سوره یوسف از دیدگاه نظر دوم، در مورد بیان ولایت الهی بر بنده‌ای است که خود را برای خداوند متعال خالص نموده و خداوند متعال امر تربیت او را عهده‌دار گشته، و او را به بهترین وجهی تربیت نموده و او را به قرب خود می‌رساند و به حیات الهی او را زنده و جاودان می‌نماید؛ هر چند اسباب ظاهری دنیوی برای هلاکت او دست به دست هم داده باشند.^{۳۴}

❁ موضوعات مشترک در همه سوره‌های دارای حروف مقطعه:

☆ مبحث توحید، شرک و کفر در همه سوره‌های دارای حروف مقطعه وجود دارد و از این آیات مربوط به منافقان نیز در دو سوره عنکبوت و آل عمران دیده می‌شود.

☆ علم و تشویق به علم، یکی از مهمترین موضوعات فراگیر سوره‌های دارای حروف مقطعه است.

☆ تحدی یا توصیف قرآن؛ - انذار و تبشیر؛ - آیات مشتمل بر تکلم خداوند؛ - توصیف پیامبر(ص)؛

- امر پیامبر(ص) به صبر؛ - توصیف دنیا، وراثت و خلقت؛ - توالد و تناسل؛ اقرار گرفتن از کفار؛ - استجابات و انتقام الهی؛ - معاد و رستاخیز؛ - عدل الهی؛ - عبودیت و بندگی؛ - صفات متضاد مؤمنین و کفار؛ - رزاقیت خداوند؛
☆ امثال و حکم.

همه این موضوعات مشترک بر اساس تشابه موضوعی تام یا نسبی، تشابهات لفظی یا نسبی، تشابهات مضمونی تام یا نسبی بر اساس توجه به تناسب آیات سوره به دست آمده‌اند.

⊗ کاربرد مفردات قرآنی در سوره دارای حروف مقطعه

یکی از قرآن پژوهان معاصر با تفحص در مفردات قرآنی مشترک سوره دارای حروف مقطعه به این نتیجه دست یافته که در کلیه این سوره‌ها کلمات ذیل مشتقاتشان تکرار شده‌است: ۱ - کتاب و کتابت؛ ۲ - ضلالت؛

۳ - هدایت؛ ۴ - حق؛ ۵ - آیه؛ ۶ - ربوبیت؛ ۷ - ظلم؛ ۸ - موسی و فرعون (در ۲۶ سوره)؛ ۹ - کذب علی... و تکذیب حق و افتراء علی... .

در واقع تعداد حروف مقطعه هر سوره خود موجب ایجاد نظمی در موضوعات سوره می‌گردد، که نشانه نوعی ارتباط بین تعداد حروف منزل در ابتدای سوره با موضوعات سوره و سوری است که به همان تعداد حروف مقطعه دارند.

در این مقاله، جهت نمایاندن تناسب حروف مقطعه با مضامین سوره دارای این حروف و آشکار نمودن دیدگاه علامه طباطبایی (رضوان... علیه) از آن موارد اشتراک را بررسی و ذکر می‌نماییم. شایان ذکر است حروف مقطعه به پنج صورت در قرآن بکار رفته است.

⊗ مشترکات سوره‌های دارای حروف مقطعه تک حرفی: (ص - ق - ن)

۱ - تخاصم و اختصاص کفار و گناه و گناهکاران با یکدیگر به هنگام گرفتار شدن به عذاب‌های الهی در دنیا و آخرت

۲ - در سوره صاد و نون دو نام «ذکر» و «ذکری» برای قرآن آمده است. در سوره «ق» نیز «مجید» صفت برای قرآن آمده و نام آن نیست.

۳ - در آیات سوره‌های «ص، ق و قلم» پس از حروف مقطعه به قرآن سوگند یاد شده‌است.

⊗ مشترکات سوره‌های دارای حروف مقطعه دو حرفی: (طه و یس)

۱ - خداوند در این سوره‌ها از منت‌های خود بر انسان یاد می‌کند.

۲ - در این سوره‌ها، خداوند سعی در تألیف قلوب اهل کتاب دارد، تا وحدت ادیان پیامبران اولوالعزم را متذکر گردد.

۳ - در این سوره پیامبران الهی و یاوران و اصحابشان دارای اراده قوی معرفی شده، و کفار و مخالفین دارای اراده‌ای ضعیف شمرده شده‌اند.

۴- بعضی از اسماها در این سوره‌ها همراه با کلمه «ام» آمده است: ام‌الکتاب و ... و یا از مطالب بسیار مهم دینی و اسلامی است، مانند «لیله‌القدر».

۵- در این سور خداوند متعال به عظمت خلقت آسمانها و زمین اشاره می‌فرماید.

❖ **مشترکات سوره‌های دارای حروف مقطعه سه حرفی: (الم - الر - طسم - ...)**

۱- در این گونه سوره‌ها، خداوند قرآن را کتابی محکم و انحراف‌ناپذیر توصیف نموده است.

۲- در این سوره‌ها، خداوند یادآوری می‌نماید که هر پیامبری دارای زبان مردم قوم و خطه خودش بوده است.

۳- در این سوره‌ها، قرآن به زیبایی معاد را توصیف و اثبات نموده و به تصویر کشیده است.

این سوره‌ها به سه دسته تقسیم می‌شوند:

۱- آنهایی که دارای حروف مقطعه «الم» می‌باشند.^{۱۵}

۲- آنهایی که دارای حروف مقطعه «طسم» هستند.

۳- آنهایی که دارای حروف مقطعه «الر» هستند.

سوره‌های دارای حروف مقطعه «الم» احکامشان مکمل یکدیگر بوده و سوره‌های دارای حروف مقطعه «الر» نیز از سوره‌هایی هستند که قرآن در آنها خود را مصدق کتب اهل کتاب می‌داند و این دو مورد از مشترکات این سور می‌باشند.

❖ **بخش از مشترکات سوره‌های دارای حروف مقطعه چهار حرفی: (المرا ...)**

۱- آیات این سوره‌ها راجع به یکتاپرستی، قدرت الهی، تبعیت از پیامبر (ص) و هدایتگری قرآن است.

۲- خداوند در این سوره اجل هر قومی را به دست خودشان و به علت معاصی می‌داند.

۳- در این سور قرآن هدایت و ضلالت را طبق عمل فرد می‌داند.

۴- این سوره‌ها به ذکر قرآن آغاز و با تذکر عظمت و احترام آن به پایان می‌رسند.

❖ **مشترکات سوره‌های دارای حروف مقطعه پنج حرفی: (کفیعص - حم عسق ...)**

۱- قرآن در هر دو سوره مریم و شوری وقوع قیامت را حتمی می‌داند و انفطار آسمانها و زمین را یادآور می‌شود.

۲- قرآن در این سوره‌ها از مؤمنین یاد می‌کند ولی اصلا از کفار و سران آنها سخن نمی‌گوید و نامی

به میان نمی‌آورد. (جز در سوره مریم که از فرعون و آزر نام برده شده است)

۳- حجت بر اهل کتاب در این دو سوره تمام شده است.

سوره‌های دارای حروف مقطعه مشترک:

این سوره‌ها ۱۳ قسم می‌باشند که عبارتند از: «سور «ال» - سوره‌های

«الر» - سوره‌های «الم» - سور «س» - سور «ص» - سوره‌های «طواسین»

سوره‌های «حوامیم» - سوره‌های «ط» - سور «ق» - سور «م» - سور «ها»

سور «ی» - سور «عین».

✱ برخی از موضوعات مشترک این سور :

الف - موضوع مشترک سورهای «ال» :

به سورهای گفته می‌شود که دو حرف اول حروف مقطعه‌شان دارای «ال» باشد. درحقیقت در کلیه سور دارای این حروف مقطعه، آیاتی را می‌توان در مورد خلیفه... بودن انسان مشاهده کرد؛ مانند آیات ۲۷-۹ سورہ اعراف و آیه ۱۴ سورہ ہود و ۷۳ یونس.

ب - مشترکات سورهای «الر» و «المر» :

- ۱ - عصمت پیامبر(ص) و دیگر انبیاء
- ۲ - پیامبر(ص) را به تثبیت، امر فرموده و تثبیت قلب او را شاهد هستیم.
- ۳ - سرنوشت دهشت‌بار کفار در این سورہ‌ها ترسیم شده است.
- ۴ - قرآن به زیباترین وجه به توصیف سرنوشت اهل ایمان در دنیا و بسه ویژه در آخرت پرداخته است.

۵ - این سور اندازی‌ترین سورہ‌های قرآن‌اند.

۶ - تثبیت قلب مؤمنین به وسیله وحی.

ج - مشترکات سور «الم» و «المص» :

- ۱ - در کلیه این سور، خداوند متعال از گروهی از اهل کتاب که مردم را به سوی امر الهی و رشد و سعادت رهنمون می‌گردند یاد نموده و از آنان به عنوان «اٹمه» نام برده است.^{۱۶}
- ۲ - اوج درگیری پیامبر و کفار را می‌توان در این سورہ‌ها مشاهده کرد.
- ۳ - اکثر این سورہ‌ها در مکه نازل گردیده‌اند.

کاربرد حروف مقطعه در آیات قرآن و کلمات آخر آیات :

بسیاری از موارد اشتراک دیگر برای این سورہ‌ها وجود دارد که به دلیل اختصار از ذکر آنها خودداری گردید.

با تحقیق بر روی کلمات آخر هر آیه، ثابت شد که همه آیات قرآن دارای حروف مقطعه هستند و بعضی از آنها کاملاً از حروف مقطعه تشکیل شده‌اند و بعضی دیگر چند حرف از این حروف را دارا می‌باشند، همچنین همه آیات قرآن، از تک‌کلمه‌ای، مانند «مدهامتان» تا بزرگترین آیه قرآن، مشتمل بر حروف مقطعه هستند و نیز ۱۸۵۴ مصدر به کار رفته در قرآن کریم، فقط در ۱۳ مصدر آن حرف یا حروفی از حروف مقطعه به کار نرفته است، کما اینکه هیچ یک از اسماء حسنی و عظیم الهی فاقد حروف مقطعه نیستند، نکته مهم دیگر اینکه به تعداد حروف مقطعه (۱۴ حرف)، آیاتی از قرآن کریم را می‌یابیم که منحصرأز این حروف تشکیل یافته‌اند که در قرآن، ۱۴ آیه این چنین وجود دارد، که دو آیه آن برای نمونه و بقیه شماره و سور آنها ذکر می‌گردد :

۱ - الرحمن الرحیم (حمد - ۳)،

۲ - «ان مع العسر يسراً» (انشراح - ۵) - سورة الرحمن - (آیه ۱)؛ سورة الرحمن (آیه ۲)؛ سورة واقعه (آیه ۲۶). سورة واقعه (۲۷)؛ سورة واقعه (آیه ۷۹)؛ سورة حاقه (آیه ۲۹)؛ سورة معارج (آیه ۲۲۶)؛ سورة مزمل (آیه ۲)؛ سورة مدثر (آیه ۲۶)؛ سورة علق (آیه ۵)، سورة ناس آیه ۳.

نتیجه:

حروف مقطعه، معانی خاصی را در بطن خود دارند و آنگونه که گفته شده از متشابهات قرآن نیستند، بلکه هر یک از این حروف در آغاز هر سوره نشانه موضوع یا موضوعات مشترک میان سوره دارای آن حروف مقطعه مشترک است. از این رو به حق باید گفت وجود حروف مقطعه رمزی، در فواتح ۲۹ سوره قرآن کریم، از جهات گوناگون بیانگر اعجاز قرآن است. گفتنی است که تا کنون جز معدودی از مفسران به تتبع و تحلیل در این زمینه نپرداخته‌اند و علامه طباطبایی (رضوان الله تعالی علیه) مفسر عالی قدری است که نسبت به این موضوع اهتمام و عنایت خاص داشته و چنان که باید و شاید به این موضوع، پرداخته است. بدین گونه استحکام نظریه این مفسر کبیر در باب حروف مقطعه قرآن کریم اثبات می‌شود.^{۱۷}

پی‌نوشتها:

(۱) القمی نیشابوری، غرائب القرآن و رغائب الفرقان، ۱۳۸ هـ.ق، ۱۹۶۲ میلادی، ج ۱، ص ۱۳۴

(۲) طبرسی، مجمع البیان، دار الفکر بیروت، بی تا، ص ۳۳

(۳) طبری، محمد بن جریر، تفسیر جامع البیان، بی تا، ص ۶۷

(۴) طبرسی، مجمع البیان، همان مشخصات

(۵) طبری، جامع البیان، همان مشخصات

(۶) طبرسی، مجمع البیان، همان مشخصات

(۷) سیوطی، عبدالرحمان، اللئالی المصنوعه، ص ۷۲

(۸) The Encyclopedia Islam, Engimd

(۹) صبحی صالح، مباحث فی علوم القرآن، دمشق، دارالعلم، ج ۱۰

(۱۰) الصابونی، محمد علی، مختصر تفسیر ابن کثیر، ج ۱

(۱۱) طبری، تفسیر جامع البیان، ص ۴۷

(۱۲) علامه سید محمد حسین طباطبائی، تفسیر المیزان، ج ۲ و ج ۱۱، ص ۷۸

(۱۳) تفسیر المیزان، ج ۲، ص ۷۸

(۱۴) تفسیر المیزان، ج ۲، ص ۷۸

(۱۵) سوره‌ها دو نوعند (مکی و مدنی)

(۱۶) سوره سجده، آیه ۲۴

(۱۷) مقاله هدایت رشیدی، مجله میراث جاویدان، ص ۱۹، سال ۶، شماره ۱

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی